

EDİRNE AĞZINDA YAPI, ANLAM, DEYİM VE SÖZ DİZİMİ ÖZELLİKLERİ

MECDUT MANSUROĞLU

1959 yılı Ağustos ve Eylül aylarında Türk Dil Kurumu'nun yardımı ile Edirne ve çevresinde yapılan yerli ağız araştırmaları sırasında Türkiye türkçesinden, yani Türkiye yazı dilinden ayrılan yapı, anlam, deyimler ve söz dizimi ile ilgili hususlar aşağıda verilmeğe çalışılacaktır. Aynı ağzın daha tam bir sistem gösteren ses özellikleri ile fiil çekimi gibi tarafları ise başka bir fırsatta (J. Németh Aramağanı'nda) işlenecektir.

Dr. J. Eckmann ve öğrencimiz Konur ile birlikte gittiğimiz Edirne'de Edirneli bir aileden olup şimdi tecim ve gazetecilik yapan eski Belediye Başkanı sayın Rıza Ataktürk, Edirne Lisesi Müdürü Esat Onatkut ve eski öğrencilerimizden Edirne Lisesi ve Kız Öğretmen Okulu edebiyat öğretmenleri Gözde Sağnak, Perihan Tolga ile Edirne Kız Öğretmen Okulu öğretmen ve idarecilerinden gördüğümüz büyük ilgi ve yardım sayesinde Edirne yerlilerinden okumuş (özellikle öğretmen) ve halk arasında birinci derecede aşağıda adları sayılı kimselerden adı geçen şehir ve çevresinin ağız özellikleri derlenebilmiştir: Rıza Ataktürk, Murat Özgün, Arif Ergün, Ömer Altay, Fevzi Doğan, Şuayip Yıldırım, Ahmet Şinik, Süleyman Kırdagezen, Berra Erdoğan, Kadriye Çelik, Kadriye Akçura, Mediha Üçsu, Ayşe Çoker, Sabri Çörekçi. Burada hepsine en derin teşekkürlerimi bildiririm. Bunlar dışında genel yerlerde ve çocuk oyunlarında yapılan tesbitler de vardır.

Trakya'nın başka yerlerinde olduğu gibi Edirne'de de bugün yerli halk çok azalmıştır. Edirne'nin şimdiki ahalisini büyük çoğunlukla çeşitli tarihlerde Balkanlar'dan gelen göçmenler meydana getirmektedir. Bu durum karşısında asıl Edirne ağzı sönmek üzeredir ve pek uzak olmayan bir gelecekte göçmen ağızları ile karışarak yerini yeni bir ağıza bırakacaktır. Edirne yerli ağızını meydana çıkarmak için baş vurulacak kimseleri meydana çıkarmak bile güç bir iş oluyordu. Yerli olduğunu söyleyen bir kimsenin uzunca bir zaman önce buraya yerleşmiş eski bir

göçmen olduğu çok defa meydana çıkmıştır. Bugün Edirne ağzının durumu şöyledir: Bir Edirne yerlisi konuşmasında bir miktar ağız özelliklerini kullanmakta, kullanmadıklarını da dikkati çekildiği zaman hatırlamaktadır. Kendi ağzını özenerek konuşan aydın yerliler de vardır. Bu gerçek karşısında aktif ve passif metodlarla soruşturulanları uzun ve bezdirici yoklamalardan geçirmek gerekiyordu. Bunun sonunda Edirne asıllı olduğundan şüphe edilen pek çok öge başka ağız gereci ile karşılaştırılarak çıkarılmıştır.

Benim bildiğim kadar Edirne ağzı üzerinde bugüne kadar yapılmış bir inceleme yoktur. Orada bulunduğumuz sırada Edirne Erkek Öğretmen Okulu öğretmenlerinden Talia Yaveroğlu 1952—53 ders yılında Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Prof. Dr. H. Eren'in yanında hazırladığı Edirne ağzı üzerindeki bitirme çalışması ile bizi aramak inceliğini gösterdi ve çalışmasını incelemelerin sonuna kadar bırakmak yolu ile faydalı oldu. Bundan ötürü kendisine ayrıca teşekkür borcu vardır. Prof. Dr. J. Németh *Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens*, Sofya 1956 adlı eserinde¹ Edirne ağzını Balkan Türk ağızlarının Doğu grupuna sokar. Bu gruba giren ağızlar Bulgaristan'ın Lom-Sofya -Samakov-Köstendil çizgisinin Doğu ve Güneyinde konuşulmaktadır. Çizginin Doğusunda kalan bölgede konuşulan türkçe İstanbul türkçesine yakınlık gösterdiği halde Batı kesimi Kuzey-Doğu Anadolu türkçesiyle ortak özellikler göstermektedir. Başka sözlerle, ilk Osmanlı fetihleri sırasında Batı'da meydana gelen türkçe İstanbul'un alınması ile buraya geçerek Türkiye yazı dilinin esaslarını kurmuştur. Çizginin Batısındaki kesim ise, genel olarak İstanbul'un zaptından sonra Türklere açılmış olup burada konuşulan türkçe Kuzey-Doğu Anadolu türkçesine yakınlık gösterdiğine göre bu bölgeye getirilen Türk halkının önemli bir bölümünü Kuzey-Doğu Anadolu türklüğünün meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Tarih de bu hususu desteklemektedir. Bununla birlikte, Prof. Németh'in de işaret ettiği gibi, her iki bölgede birlik bir Balkan türkçesi de vardır. Bundan ötürü Edirne ağzının Balkan ağızları ile ortak tarafları da bulunduğu söylenmelidir. Trakya'nın yerli ve göçmen ağızları incelendiğinde eski Edirne ağzının Balkan ağızlarına yaklaşan taraflarının gittikçe daha iyi anlaşılacağını sanıyorum. Balkan türkçesinin Anadolu ağızlarından hangilerine yaklaştığı konusu da yine ancak bu yolla

¹ Eser hakkında daha etraflı bilgi için M. Mansuroğlu'nun Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi VIII (1958), 141—143. ss. tanıtma yazısına bk.

daha çok aydınlanabilir. Aşağıya sıralanacak örneklerin konumuza bu bakımdan da bir ışık tutacağını umuyorum.

1. Söz yapımı

Söz yapımı eklerinde şu özellikler görülebilmştir :

1. Fiilden fiil yapanlarda: a) *-ğış-* v.b. Dönüşlülük-karşılıklılık anlamında: *bingiş-* '(damar, sinir) üst üste binmek'; b) *-ş-*. Karşılıklılık anlamında: *ülüş-* 'bölüşmek, paylaşmak'.

2. Fiilden isim yapanlarda: a) *-baç/ -beç:* *atlambaç* 'buz üzerinde kayma'; b) *-d/tü* v. b. Geçmiş zaman eki: *kaş* (< *kaş*) *bastı* 'baş ağrıdığı zaman alına bağlanan sargı', *pır döndü* 'koyun, keçi gibi hayvanların ipi dolaşmaması için kullanılan halka', *tés* (< *téz*) *pişti* 'irmikle yapılan cevizli bir tatl'; c) *-d/tık* v. b. İsim-fiil eki: *sır* (< *sıdır*) *suladî* (< *-dığı*) 'hayvan sulama yeri'; d) *-acan /-ecen:* *émecen* 'hayvan emen bir yılan'; e) *-ı/-i/-u/-ü:* *çeki* 'üzgü, eziyet', *dévrisi gün* 'ertesesi gün', *dünüşü* 'biri biri ile evlenen kız ve erkeğin anne ve babalarının karşılıklı durumu', *saçı* 'düğün ve lohusa hediyesi', *sızı* 'el tezgâhında dokunan bezlerin renkli yolu', *yalazı* 'alev'; f) *-ar/ -er/ -ır/ -ir/ -ur/ -ür.* İsim-fiil eki: *çapar* 'fazla sarışın, mavi gözlü kimse; beyaz kirpikli hayvan', *yol çatırı* 'iki yolun birleşmesi, yol ağzı'; g) *-ğ/ki* v. b. *küşkü* 'dayak, kötek', *tırışkı* 'dayak, sopa'; h) *-m:* *yol çatımı* 'iki yolun birleşmesi, yol ağzı', *ulam ulam* 'arka arkaya, durmadan', *yalım* 'alev'; i) *-ma/ -me:* *atama atama aşlık* 'yer yer ağaçlık', *gıcırı bükme iş* 'baştan savma iş', *kavrama* 'ekin biçme aleti', *külleme* 'sebzelerde olan hastalık', *oynatma* 'ahlâksız kadın', *oyulğama* 'seyrek dikilen dikiş', *salma* 'etli lâhna yemeği', *sarkıtma* 'damı bir yana iğik bina, ki köyde hayvan yeridir', *ürama* (< *uğrama*) 'ağız ve burnun kaydığı cinlerin rahatsız edilmesinden olduğuna inanılan hastalık', *yalama* 'bilgiçlik taslayan'; j) *-maç/ -meç:* *koyultmaç* 'kaynatılmış süttten yapılan yiyecek'; k) *-mağ /-mek:* *azmak* 'büyük su birikintisi', *sümek* 'işlemek için hazırlanmış yün yumağı', *yaşmak* 'baş örtüsü'; l) *-man/ -men:* *azman* 'fazla büyümüş'; m) *-nca/ -nce:* *aldanca* 'oyalanılan iş', *dinlence* 'rahat': *Durağ*, *dinlence yok*; n) *-neç:* *ilenç* 'ilenme'; o) *-(a)ntı/ -(e)nti:* *çilenti* 'hafif yağmur', *gézenti* 'hostana üşen böcek', *irinti* 'işe yaramayan meyva ve saman irisi', *sélenti/ sélinti* 'selin getirdiği çöp ve odun parçaları', *yapıntı* 'babası, annesi belli olmayan kimse; berduş', *yéyinti* 'yiyecek'; p) *-tı* v.b. *küpürtü* 'ayak sesi'; q) *-z:* *balkız* 'şimşek': *balkız oyna-* 'şimşek çakmak'.

3. İsimden fiil yapanlarda: a) *-a/ -e-*: *körel-* 'bozulmak': *Fidan/ yara köreldi*; b) *-la/ -le-*: *yansıla-* 'taklit etmek': c) *-sa/ -sa-*: *kulaksa-* 'kulak vermek, dinlemek, kulak asmak': *Ben süledim, o kulaksamadı bile, untansak* 'sıkılğan'.

4. İsimden isim yapanlarda: a) *-a/ -e-*: *sıva su* 'sığ su'; b) *-ça/ -çe-*: *bilekçe* 'kelepçe'; c) *-man/ -men-*: *aķman* 'kirpik ve kaşları ile de fazla açık renk olan kimse'; d) *-rak -rek-*: *alçarak boylu* 'kısaca boylu'; e) *-d/taş/ -d/teş-*: *ayaktaş* 'arkadaş'; f) *-k'ar-*. Farsça: *vérimk'ar ol-* 'vermek niyetinde olmak', *hizmek'ar* 'hizmetçi'.

2. Berkitme

Türkiye türkçesinde görülmeyen berkitme ekleri şunlardır :

1. *-a/ -e-*: a) Sözlere: *acıķına* 'azıcık', *bu/o ķadana* 'bu/ o kadar', *sōnācıma* (< *sonracıķıma*) 'sonra', *usulacık* 'usulca'; b) eşitlik ekinden sonra: *çabucanaķ* 'çabucak', *çoķçana* 'çokça', *güzelcene*, perdelenme farkı ile: *güzelcene* 'güzel bir şekilde', *güzelcené* 'az çok, oldukça güzel', *icene* 'iyice'; c) *-kan/ -ken* zarf-fiil ekine getirilerek: *çekerkené* 'çekerken', *dururkené* 'dururken', *giderkené* 'giderken', *uyurķana* 'uyurken'.

2. *-ķ/ -k-*: *büyücenek* 'büyükçe', *çabucanaķ* 'çabucak', *gāyrik*, 'artık', *bu/o ķadanaķ* 'bu/o kadar'.

3. *-m-*: *illem* 'ille', *mērsem* 'meğerse', *sānķilim* 'sanki', *yēllim yē-lālim* 'darma dağınık, salkım sakçak', *yōsam* 'yoksa'.

4. *bi-/ bu-* (< farsça *bi-?*): *Hēle aralāna yabancı geldimi, bimutlak türkçe konuşular*, 'Hele aralarına yabancı geldimi, mutlaka türkçe konuşurlar', *Bimutlak yēnē* 'Mutlaka yener', *Bumümķün olmaz bu iş* 'İmkânı yok, olmaz bu iş'. Bu maksat için aynı zamanda: *Mümķünü yok, olmas/z* 'İmkânı yok, olmaz'.

3. Ad çekimi

Türkiye türkçesinden ayrılan ad çekimi kullanılışları şöyle gösterilebilir :

1. Verme *-a/ -e* eki *-dık* v. b. isim-fiil ekine getirilince sebep bildirir: *Burada çoķ durmadına dīşik konuşur* 'Burada çok durmadığı (kalmadığı) için değişik (farklı) konuşur', *Ķadinnā yüzlēni göstermedine ērkē bēreketlē taşardı* 'Kadınlar yüzlerini göstermediğinden erkeğe bereketler taşardı', *Bunu çoğ işittimize unutmayıs/z* 'Bunu çok işittiğimiz için unutmayız' *Hava suuğ oldūna evde ķaldım* 'Hava soğuk olduğu için evde kaldım', *Yabancı oldūnuza üle yapmıştır* 'Yabancı olduğunuzdan öyle

yapmıştır', *Yāmur yādına derz içerde yapılmıştır* 'Yağmur yağdığından ders içeride yapılmıştır'.

2. Bulunma *-da/ -de eki* nadir olarak ayrılma *-dan/ -den* yerine kullanılır: *Tuna boyunda ol-* 'Tuna boyundan olmak'.

3. Ayrılma *-dan/ -den* ekinin özel kullanılışları: a) Berkitme fonksiyonunda: *épten* 'büsbütün, bütün bütün'; b) bulunma anlamında: *Bir kéreden bitti* 'Bir kerede bitti', *Yékden anlayamadım* 'İlk bakışta anlayamadım'.

4. Eşitlik *-ça/ -çe* ekinin özel kullanılışları: a) Durum anlamında: *ayakça dur-* 'ayakta durmak', *donca géz-* 'donla gezmek', *mintanca otur-* 'mintanla oturmak', *oturukça yé-* 'oturarak yemek'; b) *-ın* v.b. fiilden isim yapma ekine getirilince *-ıncaya /-ana kadar* anlamı verir: *Su dolunca teneke tut* 'Su dolana kadar tenekeyi tut', *Sen gelince ben ayrılmācām* 'Sen gelinceye kadar ben ayrılmayacağım', *Ölünce sürün* 'Ölünceye kadar sürün', *Kilime varınca götürdük* 'Kilime varıncaya kadar götürdük'. (Aynı kuruluşun *-a* v. b. verme eki *+kadar* son çekim edatı ile verdiği anlam için 186. s. bk.)

5. Vasıta *-n* ekinin özel kullanılışları: a) *-la/ -le* vasıta ekine eklenerek birliktelik bildirir: *allan* 'alla', *aynéylan* 'ayna ile', *biazlan* 'beyazla', *Salıcaqlan kalın* (ev sahibi misafirini geçirirken söyler), *Sil'ālan, fişeklen harb olur* 'Silâhla, fişekle harp olur'; b) kendi başına berkitme anlamında: *acıkın* 'azıcık', *artıkın* 'artık', *artıklayın* 'artık', *gayrikin* 'gayri, artık', *şincikin/ şindikin* 'şimdi, az önce', *yayan* 'yaya'; c) *-a/ -e* (184. s. bk.) ile genişlemiş: *acıkına* 'azıcık', *çabucanak* 'çabucak', *çokçana* 'çokça', *güzelcene* 'güzelce', *icene* 'iyice', *bu/ o kadana* 'bu / o kadar'.

4. Edatlar

Türkiye türkçesinden ayrı kullanılıştaki olan edatlar şöyle sıralanabilir:

1. Ünleme edatları: a) *a bê* 'ey': *A bê Āmed Ağa* 'Ey Ahmet Ağa', b) *bā* 1. 'be': *Hadi bā!* 'Haydi be!', 2. 'evvel Allah, her halde, muhakkak': *Bu işi yaparmı sın? -Bā!* 'Bu işi yaparmısın? -Ne demek!'.

2. *gēne* 'yine' edatı 'da, ise, gelince' anlamında: *Anadolu'da gēne bu lafa çok kızarlar* 'Anadolu'da ise bu söze çok kızarlar', *Ben gēne unuturum* 'Ben ise unuturum', *Çay gēne sinir yapıyu* 'Çay da sinir yapıyor'.

3. *ki*. Kullanılışları: a) Olumlu fiillerde berkitme fonksiyonundadır: *Ben birlirim ki seni* 'Ben seni çok iyi bilirim', *Biz yedik ki onu* 'Biz onu yedik bile', *Çok az kalmış ki bine* 'Çok az kalmış ayol bine' (top

oyununda bir kız tarafından söylenmiştir), *Daha yeni aldık ki onu!* 'Daha yeni aldık onu!', *L'âzım ki otobis bize* 'Lâzım mutlaka otobüs bize'; b) nadir olarak bağlama edatına yaklaşan fonksiyondadır: *Bir sénéye basiyo, ki başlayalı* 'Başlayalı daha bir seneye basıyor'.

4. *-incaya* v. b. + *kadar* '-ince' anlamındadır: *Edinne alınmayınca kadā buraya gelememiş* 'Edirne alınmayınca buraya gelememiş', *Cıgarayı yarımā döküncē kadā paketi iki günde bire indirdik* 'Sigarayı yarımā dökünce (bütün yerine yarım sigara içince) paketi iki günde bire indirdik (düşürdük)', *Para vaziyeti istop edinceye kadā oda istop etti* 'Parası bitince o da durdu', *Burası göçünceye kadā yukālāni ezmiş* 'Burası göçünce yukarılarını ezmiş', *Āşlar ortadan kalkıncaya kadā kar yāmaz oldu* 'Ağaçlar ortadan kalkınca kar yağmaz oldu', *Ābem asker oluncuya kadā beni mektepten aldı* 'Ağabeyim asker olunca beni mektepten aldı'.

5. Fiiller

Türkiye türkçesinden farklı fiil kullanılışları :

1. Özel anlamlı fiiller: *bulaş- / bulaş-* 'başlamak, girişmek': *Bılaştı ālamā* 'Başladı ağlamağa', *Bılaştı işe* 'Girişti işe'; *bin- / pin-* 'çıkmaq': *āca bin-* 'ağaca çıkmak', *kucā bin-* 'kucağa çıkmak', *mērdivene pin-* 'merdivene çıkmak', *sıra üstüne bin-* 'sıra üstüne çıkmak'; *bitir-* 'ayırmaq, tahsis etmek': *On iki lira yövmiye bitirdi* 'On iki lira gündelik ayırdı'; *çek-* 'etmek': *telefon çek-* 'telefon etmek'.

2. Nadir olarak değişik tümleş alan (verme yerine yükleme) fiiller: *Üretti beni* 'Öğretti bana', *Gidelim bir yeri kadā* 'Gidelim bir yere kadar', *Burayı bak* 'Buraya bak'.

6. Deyimler

Edirne ağzına has bazı deyimler:

abuz ambak 'abuk sabuk', *alat acele* 'çarçabuk, alelâcele', *ak yel* 'lodos', *al beni* 'çekicilik, cazibe': *Onun al beni var, ānam bak-* 'ters bakmaq', *ayın oyun* 'hile, düzen', *āzı* (< ağzı), *suratı koç-* 'daha çok genç olmak', *birantı birantı otur-* 'miskin miskin oturmak', *bölük börçük* 'param parça', *çalıb al-* 'derleyip toplayıvermek': *çalıb alma* 'çarçabuk, acele iş', *Çingene'de musandıra* 'onda öyle şey ne gezer', *hantıl hantıl git-* 'sallana sallana, kaba saba, saygısızca gitmek', *hotur hotur ol-* 'kabuk kabuk olmak', *ēften pūften* 'dayanıksız, metanetsiz', *gıcırı bükme* 'iş beceren, erbab', *ikram soç- / soçuştur-* 'aşırı ve rahatsız edecek derecede ikram etmek',

İne (< *iğne*) *yurdundan* ('deliğinden') *geçir-* 'güç bir işi başarmak', *kaba kuşak* 'kaba dayı', *kaşayı kaldır-* 'kabul etmemek, razı olmamak', *kar üstünde kırā* (< *kırağı*) *kadā sev-* 'çok az sevmek', *kavağ at-* 'takla atmak', *kul kutah ol-* 'kul köle olmak', *kumpir* ('patates') *ocā* (< *ocağı*) *gibi kayna-* 'çok kalabalık olmak', *lingir lingir gül-* 'açık saçık, kıkır kıkır gülmek', *minni ol-* 'yaramak': *Minni olmadı* 'Yaramadı', *pêşkir atlamış* 'feleğin çemberinden geçmiş, her şeyi bilir fettan kadın', *sapı silik* 'serseri, sapık', *sıg* (< *sık*) *elden* 'hemen, çarçabuk', *şırk su* 'sırsıklam', *usulêtle* 'dikkatle, ihtimamla', *yalap salap* 'ivedilikle yapılan iş', *yarım yaka* 'giyeceği olmayan kimse, fakir', *yarım yantalak/ yantılak* 'yarım yamalak, üstün körü', *yayan yapıldak* 'yaya, taşitsız'.

7. Devrik kullanılışlar

Devrik kullanılışlar İstanbul konuşma dilinden fazladır :
Aykır şuna 'Haykır şuna', *Bılaştı bārmā* 'Başladı bağırmağa', *Gēliyula hâkimin kâşısına* 'Geliyorlar hâkimin karşısına', *Gelmiş sıra gērdē girmē* 'Sıra gelmiş gerdeğe girmeğe', *İki yımurta koyayım da donuma karsını tēcribe êtmek için* 'İki yumurta koyayım donuma karsını denemek için, *İster, gelsin burā* 'Buraya gelmek ister', *Karsına sülemiş* "Yımurtladım" *dēye* 'Karısına söylemiş "Yumurtladım" diye', *Kızancıg* (< *kızancık*) *gēlir dūnden bēri bize* 'Çocukcağız gelir dünden beri bize', *Komazlar bēni gitmē* 'Bırakmazlar beni gitmeğe', *L'āzım para bize* 'Bize para lâzım', *O bakar bize* 'Bize o bakar'.

Terimler ve fransızca karşılıkları

ad çekimi	déclinaison	isim-fiil	participe
ayrılma	ablatif	karşılıklı	réci-proque
bağlama edatı	conjonction	olumlu	positif
berkitme	intensité	perdelenme	intonation
birliktelik	comitatif	son çekim edatı	postposition
bulunma	locatif	söz	mot
deyim	expression	söz dizimi	syntaxe
dönüslü	réfléchi	söz yapımı	formation des mots
edat	particule	tümleç alma	rection
ek	affixe, suffixe	verme	datif
eşitlik	équatif	yapı	structure
fil çekimi	conjugaison	yükleme	accusatif
geçmiş zaman	prétérit	zarf-fiil	gérondif, converbe